

Lidija Bencetić

**PERCEPCIJA
NOVINSTVA I
HRVATSKE JAVNOSTI
O PROCESU
PRIVATIZACIJE
(1990. – 2010.)**

UVOD

Proces pretvorbe i privatizacije jedan je od ključnih ekonomskih, ali i društveno-političkih momenata povijesti samostalne Hrvatske, koji je u mnogome utjecao na njezin društveni razvoj i bio kontinuirano zastupljen i u medijskome prostoru i u privatnom diskursu brojnih građana. Interes građana je tim veći i razumljiviji uzme li se u obzir da je velik broj njih sudjelovao, prvenstveno u kuponskoj privatizaciji, u svojstvu malih dioničara. Sve navedeno čini stav građana, odnosno javno mnijenje, i odnos medija prema problematici privatizacije vrlo zanimljivim te ga stavlja u fokus ovoga istraživanja.³¹³

³¹³ Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža javno mnijenje (ili javno mišljenje) definira kao: „skup mišljenja o nekoj općenito važnoj temi unutar određene društ. zajednice, koja

Za istraživanje percepcije hrvatske javnosti i novinstva o pitanju privatizacije, odnosno njihovom međudjelovanju i zavisnosti, uzet je vremenski okvir od 1990. do 2010. godine. Iako počeci privatizacije sežu još u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i njezina premijera Ante Markovića, te su zakoni o privatizaciji doneseni 1989. godine, a u samostalnoj Hrvatskoj proces je nastavljen donošenjem zakona o privatizaciji 23. travnja 1991., godina 1990. odabrana je jer je Hrvatska još bila dijelom Jugoslavije, ali i na putu osamostaljenja. Godina u kojoj se još nije znalo da će biti rata, ali se nije znao ni model privatizacije – o njemu se u to vrijeme tek raspravljalo. Istraživanje završava 2010. godinom jer zaokružuje dekadu u kojoj su razotkrivene brojne privatizacijske afere. S obzirom na duljinu istraživanog razdoblja, 20 godina, omogućeno je praćenje razvoja i promjena, odnosno potvrđivanja ili odbacivanja ranije donesenih sudova medija i javnosti o privatizaciji. Proces privatizacije prisutan je u medijima tijekom cijeloga istraživanog razdoblja, ali mediji ga prate i sve do današnjih dana. Dijelom zbog sudskih procesa koji su se vodili i još se vode, ali i zbog brojnih poduzeća koja su u državnom vlasništvu, a postoji mogućnost njihove privatizacije - o čemu se javno raspravlja.

Zašto se koriste novine kao izvor za istraživanje javnoga mnijenja? Novine su, kao medij masovne komunikacije, neizostavan dio cjelokupnog medijskog sustava neke zemlje. Iako u suvremeno doba potisnute od televizije, one i dalje čine važan dio medijskog prostora. Komparativne prednosti novina svakako su njihova dostupnost širokim masama (mogu se prenositi iz ruke u ruku), mogu se čitati više puta, a i naslovnice znaju biti vrlo upečatljive. S druge strane, televizija ili radio moraju se gledati/slušati u točno određenom trenutku, odnosno kada se o nekoj temi govori.³¹⁴ Internet nije bio toliko zastupljen u medijskom prostoru u 1990-ima i početkom 2000-ih, ali u posljednjih desetak godina preuzima primat od televizije, a tehnološkim razvojem, platformama za pristup Internetu, počinje istiskivati ostale medije.

METODOLOGIJA

Za potrebe ovoga istraživanja odabrane su dnevne novine *Vjesnik* i *Večernji list* (izlaze kroz cjelokupno istraživano razdoblje), te dvije tjedne publikacije *Globus* i *Nacional* (*Globus* izlazi od 1990., a *Nacional* od 1995. godine). U istraživanju

se izražavaju u rasponu od glasila preko odgovora na anketna pitanja do stajališta koja proizlaze iz javnih rasprava“. Vidi: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28841>, 25. veljače 2016.

314 Ova tvrdnja stoji za istraživano razdoblje, no u posljednjih nekoliko godina televizijski uređaji nude opciju automatskog snimanja i premotavanja sadržaja posljednjih 24, 48 i 72 sata.

su analizirani članci u razdoblju od 1990. do 2010. koji se odnose na proces privatizacije. Pronalaženje željenih članaka bilo je olakšano korištenjem *press clippinga* Arhive Hrvatske radiotelevizije (HRT), koji su zavedeni pod rubrikom „privatizacija“. Osim novinske građe, korištena su istraživanja koja je u 1990-ima provodio i objavljavao Institut društvenih znanosti Ivo Pilar te recentna literatura.

Istraživanjem se htjela utvrditi povezanost, odnosno suodnos medijskih natpisa, stavova i učestalosti njihova pojavljivanja sa stavovima građana o procesu privatizacije. Dijakronijskim se pristupom utvrdilo eventualne promjene u stavu i načinu izvještavanja i interpretacije novina te promjene, odnosno eventualni kontinuitet u stavu javnosti. Nadalje, željelo se utvrditi jesu li novine kreirale javno mnijenje ili su one samo odraz javnoga mnijenja? Ili je, s druge strane, riječ o uzajamnom djelovanju i prožimanju, gdje je „istina“ o pretvorbi i privatizaciji bila „svima jasna“? S obzirom da je televizija u većem dijelu istraživana razdoblja slovila kao „režimska“, tj. ona koja prenosi stavove vlasti, a stavovi vlasti o privatizaciji nisu bili negativni, može li se zaključiti da je ipak tisak taj koji je objavio najviše informacija o stvarnoj naravi privatizacije, te time utjecao na kreiranje javnoga mnijenja? Ili je ipak riječ o kombinaciji tiska i usmene predaje, odnosno informacija dobivenih od rodbine i prijatelja, a koja uključuju i njihova osobna iskustva iz privatizacije.

ISTRAŽENOST TEME

Tranzijsko razdoblje u bivšim komunističkim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, dosta je dobro zastupljeno u literaturi. Njime su se bavili sociolozi, politolozi, ekonomisti i pravnici koji su održali brojne znanstvene skupove i izradili studije slučaja, a rezultat kojih su mnogobrojni članci, monografije i zbornici.³¹⁵

Problematiku medija i novinstva u tranzicijskom razdoblju, jednako kao i prisutnost privatizacije u medijima, najviše je istraživala politologinja Zrinjka Peruško, koja je objavila više znanstvenih radova na tu temu.³¹⁶

Odnos hrvatske javnosti prema procesu privatizacije analiziran je kroz više priloga u zborniku *Privatizacija i javnost*,³¹⁷ dok se od autora koji su se bavili ovom temom mogu izdvojiti Vlado Šakić, Aleksandar Štulhofer i Šimo Šokčević.³¹⁸

315 Vidi literaturu: Balaban, *Gospodarsko-socijalni izazovi*; Švob-Đokić, *Tranzicija i nove europske države*; Milardović, *Pod globalnim šeširom*; Ramet, Matić, *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj*.

316 Vidi samo neke: Pluralizam i raznolikost medija, Kursar. *Hrvatski medijski sustav*, str. 57–88; Puljiz, Ravlić, Visković, *Hrvatska u Europskoj uniji*, str. 437–475; Peruško, *Komparativna analiza postsocijalističkih medijskih sustava*, str. 38–59; Medijska koncentracija, str. 39–58.

317 Čengić, Rogić, *Privatizacija i javnost*.

318 Za spomenute autore vidi popis literature.

NOVINSTVO U TRANZICIJI

Postkomunističko ili postsocijalističko razdoblje nakon 1990. godine obilježeno je uvođenjem demokracije, političkim pluralizmom, stvaranjem slobodnog tržišta i afirmacijom individualnih sloboda. Ujedno, to razdoblje karakterizira i proces europskih integracija, koji će, između ostalog, biti uvjetovan i jačanjem medijskih sloboda. Sloboda izražavanja i pravo na informiranje jedan su od temelja demokratskih medijskih sustava. Hrvatski državni sabor je potkraj 1990. godine donio „Rezoluciju o prihvaćanju akata Vijeća Europe o slobodi izražavanja i informiranja“.³¹⁹ Te iste godine donio je Odluku o proglašenju Ustava Republike Hrvatske (Božićni Ustav, 22. 12. 1990.) kojim se u članku 38. „jamči pravo“ na temeljne slobode i prava građana kao što su sloboda izražavanja i informiranja, zabranjuje se cenzura te naglašava sloboda tiska i slobodno osnivanje medijskih organizacija. Demokratski izabrana vlast time se načelno opredijelila za europske standarde medijske politike, ali su neki elementi zakona, kao i njihova provedba, po prosudbi Nade Zgrabljic Rotar, pokazali da je to bilo ili zbog pritiska Europske zajednice ili zbog nekih drugih pragmatičnih ciljeva.³²⁰

Zakoni o medijima u tranzicijskom razdoblju doneseni su već 1990. godine kada je Hrvatski državni sabor prihvatio Zakon o Hrvatskoj radio–televiziji (NN 28/90, mijenjan: 1991., 1992., 1993., 1996., 2001., 2003., 2010., 2012.) te Zakon o Hrvatskoj izvještajnoj novinskoj agenciji „HINA“ (NN 31/90). Zakon o javnom informiranju usvojen je 1992. godine, Zakon o komunikacijama 1994. godine, a Zakon o javnom priopćavanju, novi Zakon o javnom informiranju i Zakon o tisku prihvaćeni su 1996. godine. Zakonom o javnom informiranju definiraju se opći uvjeti slobode tiska, zaštite izvora informiranja i zaštite novinara, prava novinara na informaciju te pravo na zaštitu privatnosti.

Odbacivši totalitarizam, jednopartijski sistem i ideološki monolitizam, bivše komunističke zemlje morale su odabrati model po kojemu će rekonstruirati javnu sferu, a kao optimalan model prihvatile su model razvijenih demokratskih društava. Prihvaćanje njihova sustava, značilo je i prihvaćanje i implementaciju niza standarda i principa s kojima ranije nisu imali iskustva. Usprkos činjenici da su demokratske snage u totalitarnim režimima još za vrijeme svoje borbe za demokraciju težile promjenama i u medijskom sustavu, zahtijevajući njegovu liberalizaciju i usklađivanje s demokratskim (zapadnim) sustavima, ubrzo nakon demokratskih promjena nove su vlasti pokazale svoju nedosljednost i nespremnost za prihvaćanje demokratskih standarda u odnosu prema medijima, odnosno nisu dopustili oslobođenje medija od političkih utjecaja same vlasti i utjecaja ostalih centara moći. Načelno, demokratski standardi su usvojeni, ali praksa pokazuje manjak njihove primjene.³²¹

³¹⁹ Novak, *Hrvatsko novinstvo*, str. 992.

³²⁰ Zgrabljic Rotar, *Hrvatska medijska politika*, str. 59–75.

³²¹ Veljanovski, *Mediji i država u tranziciji*, str. 367.

MEDIJI I PRIVATIZACIJA

Karakteristike hrvatskog medijskog sustava u više je navrata istraživala i analizirala Zrinjka Peruško, te došla do zaključka da je Hrvatska u prvih dvadeset godina svoje samostalnosti prešla put od autoritarnog do mediteranskog modela.³²² Opisuje kako je u Hrvatskoj prisutan polarizirani pluralistički mediteranski model, karakteristike kojega su „slab i zakašnjeli razvoj masovnog tiska i slaba profesionalizacija novinarstva, jak politički paralelizam i jaka uloga države“.³²³ Kao što samo ime naznačava, riječ je o državama koje imaju izlaz na Mediteransko more – Francuska, Grčka Italija, Španjolska, Portugal. U istraživanju, Peruško se oslanja na Hallinov i Mancinijev teorijski model koji uključuje „pet glavnih dimenzija koje definiraju medijske sustave – odnos medija i države i karakter medijske politike, medijsko tržište, tj. uvjete nastanka masovnog tiska, politički paralelizam, tj. odnose medija s političkim i drugim organiziranim skupinama (npr. Crkvom), profesionalizam novinarstva te politički sustav i političku povijest kao izvanmedijsku dimenziju koja ima važan utjecaj na medijski sustav“.³²⁴

Peruško smatra da u hrvatskom medijskom sustavu uvjerljivu prevlast ima televizija, koju smatra jedinim pravim masovnim medijem.³²⁵ Vodeća, najgledanija, televizija u Hrvatskoj Hrvatska radiotelevizija (HRT) u vlasništvu je države, te država kao vlasnik suodlučuje o programskoj politici, time potvrđujući svrstavanje Hrvatske u mediteranski medijski sustav. Nakon televizije najzastupljeniji medij su novine, dnevne, a potom i tjedne. Po istraživanjima medijske zastupljenosti pojedinih medija masovne komunikacije koje je provodio Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, televizija je uvjerljivo vodeći medij u ranim 90-ima, ali kasnije ju sustižu dnevne novine. Poglavitito po pitanju informiranja javnosti o kuponskoj ili vaučerskoj privatizaciji, kada čak 45 % ispitanika kaže da dnevne novine koristi često kao izvor informacija, televiziju koristi njih 25,6 %, Hrvatski radio samo 6 % ispitanika, a ostale radiopostaje njih 2,6 %.³²⁶ Godine 2009. provedeno je istraživanje koje je pokazalo da 39 % ispitanika ima izrazito povjerenje u radio, dok je ispred njega samo Internet kojemu vjeruje 45 % ispitanika.³²⁷ Godinu dana ranije provedeno je istraživanje o upotrebi Interneta u Hrvatskoj, koje je pokazalo kako se samo 39 % ispitanika starijih od 15 godina koristi Internetom.³²⁸ Za pretpostaviti je kako je udio korisnika Interneta u ranijim godinama, pogotovo u 90-ima znatno manji.

322 Peruško, *Medijski sustav u Hrvatskoj*, str. 470.

323 *Ibidem*, str. 469.

324 Peruško, *Komparativna analiza postsocijalističkih medijskih sustava*, str. 41.

325 Peruško, *Medijski sustav u Hrvatskoj*, str. 469.

326 Rogić, *(De)konstrukcija modela javne komunikacije o hrvatskoj privatizaciji*, str. 74. Napomena: u spomenutom istraživanju ispitanicima nije ponuđen Internet kao mogući medij dobivanja informacija.

327 Mučalo, *Radio*, str. 137.

328 Dumičić, Žmuk, *Karakteristike korisnika interneta*, str. 121.

JAVNO MNIJENJE O PRIVATIZACIJI

O temi privatizacije govorilo se i prije početka istraživanog razdoblja, a od 1990. to je jedna od redovitih tema hrvatskih dnevnih i tjednih novina. O privatizaciji se raspravlja u brojnim člancima, uvodnicima i kolumnama. Novine predstavljaju različita razmišljanja o mogućim modelima privatizacije, iznose i ona pozitivna i negativna, ali zanimljivo je da već 1990. postoje razmišljanja koja idu tako daleko da smatraju kako će se privatizacija pretvoriti u veliki kriminal.³²⁹ Najveći prostor toj temi novine daju u godinama pripreme i donošenja zakona o privatizaciji te prilikom provođenja privatizacije, i masovne i pojedinih velikih poduzeća. Interes je bio velik i kasnijih godina kada su na vidjelo izlazile afere vezane uz privatizaciju pojedinih poduzeća (Dubrovačka banka, Dukat, Slobodna Dalmacija ...) ili kada su se privatizirala nova poduzeća (Industrija nafte (INA), Hrvatski Telekom (HT), brodogradilišta...)³³⁰ U godinama 1995., 1996. i 1997. prevladava tematika vezana uz vojne operacije Bljesak i Oluja, te uz problematiku mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja. Početkom 2000-ih privatizacija je ponovno relativno mnogo zastupljena u medijima, no sada se uglavnom raspravlja o potrebi njezine revizije temeljene na brojnim sumnjama u kriminal. U kasnijem razdoblju, do 2010. godine, o privatizaciji se govori sporadično, ovisno o novim saznanjima o mogućim malverzacijama u pojedinim poduzećima.

Prije početka samog procesa privatizacije stav i medija i javnosti je još nedefiniran, više neutralan, ali s pozitivnim naznakama. Postoji svijest da stanje ne može ostati kakvo jest, tj. da se mora krenuti u pretvorbu društvenog vlasništva. Mišljenja o načinu pretvorbe su podijeljena, od pozitivnih koji misle da s privatizacijom treba krenuti odmah i privatizirati sve, pa do onih, kako je ranije istaknuto, koja nagovještaju da će doći do kriminala i nelegalnog bogaćenja malog broja pojedinaca. Ubrzo nakon početka privatizacije i saznanja da je većina privatiziranih poduzeća, za male novce, završila u rukama malog broja ljudi, mišljenje javnosti okreće se protiv procesa privatizacije. Osim spoznaje o načinu privatizacije i sudbini poduzeća, ono što utječe na stav javnosti (i pojedinca) jest

329 Konkretna razrada. *Vjesnik*, 16. svibnja 1990., str. 16; Državna imovina i društveno-političke organizacije. *Vjesnik*, 24. svibnja 1990., str. 5; Ispred i mimo zakona. *Večernji list*, 3. ožujka 1990., str. 9; Stare vile – novi vilenjaci. *Večernji list*, 27. svibnja 1990., str. 6; Kapitalisti bez kapitala. *Večernji list*, 20. lipnja 1990., str. 16; Želimo spriječiti kriminal. *Večernji list*, 28. listopada 1990., str. 3.

330 Trgovanje pravima!, *Vjesnik*, 15. lipnja 1993., str. 12; Novopečeni baruni u Dvorcu d.d., *Vjesnik*, 27. srpnja 1993., str. 10. Između zakona i prakse. *Vjesnik*, 22. studenoga 1993., str. 10; Svečano zatvorena tvornica, *Večernji list*, 28. rujna 1994., str. 19; Porazni rezultati dosadašnje pretvorbe, *Večernji list*, 26. listopada 1994., str. 23; Direktori su kupili četiri petine hrvatske privrede tuđom starom deviznom štednjom, *Globus*, 2. srpnja 1993., str. 5; Fond je bio drugo ime za kriminal, *Globus*, 25. veljače 2000., str. 32; Hrvatska više nema industrije, *Nacional*, 16. listopada 2001., str. 36–38; 4 arbitra koja su Ostoji dala milijardu kuna, *Nacional*, 23. kolovoza 2005., str. 13–15.

i osobno iskustvo. Velik broj ljudi dobio je otkaz, te se suočio s osiromašenjem, odnosno padom životnog standarda, na što su dijelom utjecale i ratne okolnosti. Na stav javnosti utječu i mediji svojim izvještavanjem o neregularnostima, te čak teškom kriminalu u procesu privatizacije. Sudeći po medijima, dežurni krivci za privatizaciju bili su tajkuni Miroslav Kutle, Josip Gucić, Luka Rajić i nekolicina drugih. Oni su postali paradigma privatizacije, tajkunizma i svega lošeg što proizlazi iz toga. Za stvaranje negativne slike u javnosti, vjerojatno je bio dovoljan podatak da je tajkun Kutle u jednome trenutku posjedovao 128 tvrtki.³³¹ Upravo zbog gore navedenog osobnog iskustva (gubitak posla, osiromašenje, nesigurna budućnost) ili pojačano osobnim iskustvom, dio ljudi izražava nostalgiju za vremenom komunizma, vremenom u kojemu su imali stalan posao i, po njihovom mišljenju, sigurnu budućnost.

S ranije iznesenim slaže se i sociolog Aleksandar Štulhofer koji smatra kako je središnji element tranzicije, gledano očima javnosti, upravo proces pretvorbe i privatizacije. Svojim istraživanjem medija i uvidom u sociološke analize, zaključuje kako one ukazuju na „rašireno nezadovoljstvo procesom privatizacije, koje izravno utječe na valorizaciju ostalih aspekata tranzicije.“³³² Također zaključuje kako je privatizacija bila najeksponiraniji dio tranzicijskog procesa, a novinari oni koji su sustavno otkrivali „niz (navodnih) nepravilnosti i zloupotreba“.³³³

Nevenka Čučković prenosi podatak iz istraživačkog izvještaja *Privatizacija u očima hrvatske javnosti* (Hrvatski centar za strategijska istraživanja, Zagreb, 1998.) gdje se navodi da svega 15,2 % građana smatra kako su privatizirana poduzeća uspješnija od bivših društvenih poduzeća³³⁴ te da je čak više od 68 % ispitanika nezadovoljno dosadašnjim tijekom privatizacije.³³⁵ Na ovakav stav javnosti nadovezuje se i razmišljanje koje je prenio Ivan Rogić, a koji kaže da je u javnoj predodžbi hrvatska privatizacija „proces koji se jedva razlikuje od institucionalno zaštićena razbojništva. [sic!].“³³⁶ Na tragu ovakvoga zaključka je i Darko Petričić koji u svojoj knjizi *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi* analizira sve segmente pretvorbe i privatizacije u Hrvatskoj, te kao zaključno izdvaja šest najvećih pretvorbenih apsurdâ: 1. Enormna zakonska produkcija; 2. Umanjene

331 Mali ljudi ostali praznih ruku, *Vjesnik*, 24. veljače 2000., str. 18; Privatizacija: pljačka s obilježjima terorizma, *Vjesnik*, 25. svibnja 2002.; Tajkuni su mimo nas stvarali svoje poslovne imperije, *Večernji list*, 6. svibnja 1998., str. 29; Hoće li Josip Gucić novcem nepoznata podrijetla..., *Globus*, 12. studenoga 1993., str. 2; Tajkunske dionice radnicima, *Globus*, 20. listopada 2006., str. 28–31; Luka Rajić i sumnjiva kupovina Dukata, *Nacional*, 19. travnja 1996., str. 9; Prvi opći summit hrvatskih tajkuna, *Nacional*, 10. prosinca 1997., str. 4–5.

332 Štulhofer, Proces privatizacije u Hrvatskoj, str. 89–90.

333 Ibidem, str. 94.

334 Čučković, Privatizacija u tranzicijskim zemljama, str. 21.

335 Ibidem, str. 30.

336 Rogić, (De)konstrukcija modela javne komunikacije o hrvatskoj privatizaciji, str. 79.

procjene vrijednosti poduzeća; 3. Neprovođenje denacionalizacije; 4. Sanacija banaka novcem poreznih obveznika; 5. Pravo na upis dionica u više poduzeća i 6. Nikada utvrđeni broj poduzeća koji su ušli u pretvorbu.³³⁷

Šimo Šokčević i Vladimir Dugalić prenose razmišljanja da je dužnost medija da „prosuduju događaje i otkrivaju i upozoravaju na zlouporabe u društvu“, a temeljem iznesenog dolaze do zaključka: „U Republici Hrvatskoj očito je ta svijest izostala. Različita istraživanja pokazuju da su hrvatski mediji imali uglavnom neutralan odnos prema tom procesu. Drugim riječima, javno mnijenje građana o privatizaciji nisu oblikovali mediji, jer smo vidjeli da građani nisu imali neutralan, već negativan stav prema privatizaciji.“³³⁸ Međutim, uvidom u pisanje dnevnih listova *Vjesnika* i *Večernjeg lista*, te tjednika *Globus* i *Nacional*, dolazi se do drukčijeg zaključka. Naime, *Večernji list*, *Globus* i *Nacional* kontinuirano izvještavaju o sumnjivim (čak kriminalnim) radnjama u pretvorbi i privatizaciji, dok *Vjesnik* u ranijim godinama (1990-im) s nešto više suzdržanosti izvještava o problemima pretvorbe i privatizacije, ali ne osuđuje ih nužno, već ih dovodi u pitanje. Ovakav stav *Vjesnika* je dijelom i razumljiv, ako se uzme u obzir da je *Vjesnik* u državnom vlasništvu. A s obzirom da hrvatski medijski sustav spada u mediteranski medijski sustav (vidi Peruško), karakteristika kojega je i jaka uloga države, razvidan je suzdržani stav *Vjesnika*. *Globus* je, primjerice, već 1993. objavio više članaka u kojima problematizira nelegalnosti u privatizaciji. Izdvojimo samo neke: „Direktori su kupili četiri petine hrvatske privrede tuđom starom deviznom štednjom“ (2. srpnja 1993., str. 5); „Je li dvorac Kutjevo otet visokim pokroviteljstvom“ (23. srpnja 1993., str. 38–40); „Hrvatski model privatizacije: Pljačka do 22. stoljeća!“ (9. rujna 1993., str. 2) i „Skandalozna privatizacija: Mali dioničari ostaju bez dionica i bez posla!“ (3. prosinca 1993., str. 2). Ili, primjerice, neki tekstovi *Večernjeg lista* iz 1994. godine: „Akrobacije tek počinju“ (16. veljače 1994., str. 19); „Zamrznuta štednja za maglovite dionice“ (23. veljače 1994., str. 19); „Privatizacija pred velikim pospremanjem“ (3. rujna 1994., str. 3) i „Svečano zatvorena tvornica“ (28. rujna 1994., str. 19). *Nacional* svojim naslovima više nego jasno daje do znanja kakav je njihov stav i sud o pretvorbi i privatizaciji u Hrvatskoj: „Nova velika podvala u privatizaciji“ (31. svibnja 1996., str. 13); „Fond provodi kriminalnu prodaju dionica“ (1. studenoga 1996., str. 12); „Tuđman o ‚masovnoj pojavi notornih zlodjela u pretvorbi‘“ (11. prosinca 1996., str. 11); „Prvi opći summit hrvatskih tajkuna“ (10. prosinca 1997., str. 4–5).

Vojmir Franičević smatra kako je političko-ekonomska bilanca prvog desetljeća tranzicije u Hrvatskoj negativna.³³⁹ Smatra da je u Hrvatskoj prevladala

337 Petričić, *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi*, str. 309–310.

338 Šokčević, Dugalić, *Privatizacija društvenog/državnog vlasništva*, str. 133.

339 Franičević, *Politička i moralna ekonomija*, str. 3.

kombinacija ortačkog kapitalizma³⁴⁰ i populizma, ali da je ista doživjela „dramatičan neuspjeh, što je rezultiralo masovnim zahtjevima da se promijeni razvojni put kojim se krenulo tijekom devedesetih godina.“³⁴¹ Ovakve analize i zaključci istraživača potvrđuju opravdanost negativnih novinskih natpisa, jednako kao i negativan stav javnosti prema tranziciji i njezinom sastavnom dijelu privatizaciji.

Zainteresiranost građana za proces pretvorbe i privatizacije dijelom leži i u tome što je velik dio građana i sam bio involviran u proces privatizacije. Naime, na vrhuncu privatizacije bilo je registrirano oko 640.000 malih dioničara.³⁴² Rezultati istraživanja koje je proveo Vlado Šakić pokazuju razočarenje hrvatskih građana procesom privatizacije jer „nisu tretirani kao pravedni partner zbog čega raspodjelu doživljavaju kao nepravednu“. S kuponskom privatizacijom još je pojačana percepcija „nepravedne raspodjele resursa i dobara“.³⁴³ U kasnijem istraživanju, objavljenom 2001. godine, Šakić polazi od podjele na građansku javnost i medijsku javnost, temeljem koje postavlja četiri istraživačka pitanja od kojih su za ovo istraživanje bitna dva: 1. Na koji se način hrvatski tisak odnosio prema privatizaciji? i 2. Što pokazuje usporedba javnog mnijenja i pisanja tiska o privatizaciji u Hrvatskoj?³⁴⁴ Jedan od zaključaka Šakićeva istraživanje jest da je tisak uglavnom imao „neutralan, odnosno indiferentan odnos prema procesu privatizacije u Hrvatskoj, uz pojedinačne izuzetke u kojima je naglašen i negativan odnos. Drugim riječima, između odnosa javnog mnijenja i pisanja hrvatskog tiska nije bilo nikakvog preklapanja, što upućuje na zaključak da su se ti odnosi temeljili na različitim motivima i čimbenicima“.³⁴⁵

Aleksandar Štulhofer smatra kako su inicijalni konsenzus oko nužnosti privatizacije i entuzijazam, vrlo brzo zamijenjeni „raširenim nezadovoljstvom i svakodnevnim ciničnim komentarima“.³⁴⁶ Upravo se to rašireno nezadovoljstvo ogleda u medijima, pa nije nužno da mediji stvaraju sliku nezadovoljstva (iako dijelom vjerojatno utječu na tu sliku), već da je medijska slika projekcija društvene slike o privatizaciji, odnosno da proizlaze jedna iz druge i nadopunjavaju se ili potvrđuju. Kako proizlazi iz anketa objavljenih u radu Ivana Rogića, glavni obavijesni izvor građana o hrvatskoj privatizaciji su, uz Hrvatsku televiziju (64,6

340 Franičević sintagmu „ortački kapitalizam“ upotrebljava na deskriptivan način kako bi upozorio na „uske veze između političara i poduzetnika, njihove korupcionaške mreže, institucionalizaciju politike u partikularne svrhe, traganje za rentom (*rent-seeking*) itd“; Franičević, Politička i moralna ekonomija, str. 8.

341 Franičević, Politička i moralna ekonomija, str. 5.

342 Ibidem, str. 19.

343 Šakić, Socijalna pravednost i privatizacija u Hrvatskoj, str. 190.

344 Šakić, Privatizacija pred očima hrvatske javnosti, str. 88.

345 Ibidem, str. 103.

346 Štulhofer, Krivudava staza hrvatske privatizacije, str. 167.

%), obitelj i prijatelji (44,4 %).³⁴⁷ Kada je riječ o kuponskoj privatizaciji, obitelj i prijatelji daju 14,5 % informacija, stručni časopisi i stručna izdanja 38,5 %, a dnevni listovi 45,3 %.³⁴⁸ Štulhofer smatra kako razmjerno negativna ocjena privatizacije nije posljedica „naslijeđenih ‘loših navika’“, već da je riječ o „nezavidnom ishodu društvene procjene pravednosti i legalnosti postupaka učinjenih u dosadašnjem tijeku gospodarskog preobražaja Hrvatske“.³⁴⁹ U svojem istraživanju Štulhofer dolazi do zaključka da se u pozadini raširenog nezadovoljstva nalaze „dvije dominantne predodžbe“: 1. Privatizacija je nepravedna i često nezakonita, 2. Poduzetnici su u pravilu oportunisti.³⁵⁰ Međutim, moglo bi se postaviti i pitanje – nije li pad povjerenja u televiziju i porast povjerenja u tiskane medije odraz svijesti građana da je javna televizija pod direktnim utjecajem države (vidi Peruško) te kao takva promovira ili brani interes države, odnosno u tom trenutku aktualne vlasti. S druge strane, novine iznose i potvrđuju razmišljanja i stavove koje građani imaju o pretvorbi i privatizaciji, a koja su stekli vlastitim iskustvom i iskustvima svoje okoline.

DNEVNICI – VJESNIK I VEČERNJI LIST

Vjesnik i *Večernji list*, kao dnevne novine, u ključnim trenucima privatizacije (u vremenu donošenja zakona o privatizaciji, u provođenju procesa masovne privatizacije ili privatizacije pojedinog poduzeća, kod izbijanja afera o kriminalu u privatizaciji, po pitanju revizije privatizacije) bave se tim temama na svakodnevnoj razini, nekada i s po dva članka na temu. U preostalome razdoblju, spominjali bi temu privatizacije samo povremeno, npr. povodom intervjua neke osobe koja je bila involvirana u proces ili kada bi bilo novih saznanja o nekom „slučaju“ iz privatizacije ili ako bi na vidjelo izašla nova afera.

U početnim fazama privatizacije, prije donošenja zakona o privatizaciji i u samim počecima procesa, dnevni listovi pišu uglavnom informativno, ali otvaraju prostor različitim razmišljanjima te diskutiraju i argumentiraju (za i protiv) koji bi način privatizacije bio najprihvatljiviji (najpošteniji, najizvediviji). Svu kompleksnost najboljeg modela privatizacije zorno prikazuje sljedeći komentar novinarku *Večernjeg lista* Manuele Tašler: „Još u svijetu nije zabilježena promjena vlasničkih odnosa bez revolucije, pa nije čudno što se ne mogu naći ni dva ista mišljenja kako taj proces u nas ostvariti evolutivnim putem.“³⁵¹ Vrlo

347 Rogić, (De)konstrukcija modela javne komunikacije o hrvatskoj privatizaciji, str. 73.

348 Ibidem, str. 74.

349 Štulhofer, Krivudava staza hrvatske privatizacije, str. 173.

350 Ibidem str. 174.

351 Reprivatizacija (r)evolucijom. *Večernji list*, 20. svibnja 1990., str. 3.

brzo nakon prvih iskustava s privatizacijom, *Večernji list* počinje pisati kritički, iznositi sumnje, i u sam proces i u pojedine slučajeve za koje ima saznanja o mogućim nepravilnostima ili čak o teškom kriminalu. Godine 1994. *Večernji list* objavljuje anketu provedenu među građanima Hrvatske, u kojoj njih 68,9 % na pitanje: Jeste li ili niste zadovoljni procesom pretvorbe društvenog vlasništva u Hrvatskoj? – odgovara negativno, dok se njih 54,9 % slaže s tvrdnjom da bi dosadašnju pretvorbu zbog raznih neregularnosti trebalo poništiti.³⁵²

Vjesnik je, s druge strane, malo suzdržaniji u svojim ocjenama i iznošenju insinucija o kriminalu u privatizaciji. Tako da i dalje propituje u kojemu se smjeru treba nastaviti s privatizacijom, a kao primjeri mogu se izdvojiti članci: „Svi načini prodaje poduzeća“ (20. ožujka 1992.), „Drugi dolazak vlasničkog Mesije“ (23. ožujka 1992.), „Nema straha od pretvorbe“ (22. svibnja 1992.), „Kapital čeka nove zakone“ (10. studenoga 1992.). No spominju se i prakse iz drugih država: „Slom privatizacije na Istoku“ (30. lipnja 1992.). U sklopu *Vjesnika* izlazi poseban poslovni prilog, koji ima svoj uvodnik u kojemu se glavni urednik Miodrag Šajetović svojim komentarima osvrće na pitanja iz poslovnog svijeta i ekonomije, a među kojima su i pitanja pretvorbe i privatizacije hrvatskog gospodarstva.

Oboje novine i u svojim drugim kolumnama problematiziraju pretvorbu i privatizaciju, jednako kao što objavljuju i pisma čitatelja u kojima isti iznose svoja gledišta i stavove o privatizaciji. U prvim godinama (rane 90-e) naglasak je u tekstovima više savjetodavnog (afirmativnog) tipa, a kasnije komentari postaju uglavnom negativni, pretvaraju se u komentare razočaranih ljudi, koji su često nešto izgubili u privatizaciji te u njoj uglavnom vide kriminal. Krajem 1998. *Vjesnik* objavljuje seriju od 16 članaka pod nazivom „Privatizacija i modernizacija“ u kojoj predstavlja rezultate zbornika *Privatizacija i modernizacija*. Godine 2000. objavljuje seriju članaka pod nazivom „Privatizacija i javnost“, u kojoj u ukupno 35 članaka predstavlja rezultate istraživanja Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar koji su predstavljeni u zborniku *Privatizacija i javnost*. Niz započinje s radom Nevenke Čučković „Hrvanje s nasljeđem komunizma“, a završava ga s člankom Damira Ostovića „Investicijski fondovi svuda razočarali“. Odabirom početnog i završnog članka dobiva se uvid u prvotne probleme privatizacija, kao i uvid u rezultate te privatizacije na kraju prvog desetljeća hrvatske samostalnosti.

Valja naglasiti da oboje novine objavljuju i drukčija mišljenja, odnosno ona koja smatraju da je sve, ili gotovo sve, u privatizaciji bilo po zakonu. Tako *Večernji list* 2008. godine objavljuje članak „Privatizacija – dobro ili zlo?“ (I. i II., 30. kolovoza i 3. rujna), Borislava Škegre, ministra financija (1997. – 2000.) u Vladi Zlatka Mateše, u kojemu isti nastoji pobiti negativne ocjene o privatizaciji kao „velikom zlu“, te iznosi mišljenje kako je privatizacija spasila Hrvatsku.

³⁵² *Večernji list*, 27. lipnja 1994., str. 4.

TJEDNICI – *GLOBUS* I *NACIONAL*

Za razliku od dnevnih novina koje donose više kraćih agencijskih vijesti o privatizaciji koje prate iz dana u dan, tjedne novine objavljuju uglavnom sumirane izvještaje i često su upravo one te koje prve objavljuju informacije o mogućim nepravilnostima (kriminalu) u privatizaciji te kontinuiranim iznošenjem problema spornih privatizacija ne dopuštaju da afere „odu u zaborav“. Tjedne novine se više bave istraživačkim novinarstvom pa svoje rezultate istraživanja predstavljaju kao sumirane rezultate u člancima. No objavljuju i rezultate istraživanja drugih novina i agencija. *Globus*, primjerice, objavljuje članak „Kako je Hrvatska opljačkana“ u kojemu donosi rezultate istrage američke agencije koja tvrdi da su „HDZ, tajkuni, bankari i šverceri ilegalno [su] iz zemlje iznijeli 15 milijardi maraka“. ³⁵³ Ovakvi su članci vrlo izražajni, te vjerojatno ostavljaju i velik utisak na čitatelje i kod dijela njih samo potvrđuju ranije zauzet stav o privatizaciji.

Globus u svojem radu pokazuje i određenu dozu humora, pa tako u jednome broju iz 1994. objavljuje „20 recepata iz pretvorbene kuharice: kako ugrabiti poduzeće, a ne završiti u zatvoru!“ kojima „savjetuje“ čitatelje kako ucjenama, dovođenjem vanjskog kapitala, ignoriranjem bivših vlasnika i drugim metodama „ugrabiti“ poduzeće. ³⁵⁴ Već te 1994. godine *Globus* zaključuje „Upućenima u finese hrvatskog modela privatizacije odavna je jasno da sudske presude ne treba ni očekivati. Jer, ni menadžerski krediti, kao ni većina drugih 'devijacija, patoloških i amoralnih pojava', kako se izrazio Vladimir Šeks, najvjerojatnije uopće nisu prekršili ni jedan postojeći hrvatski zakon!“ ³⁵⁵

Oboje tjedne novine periodično vrše ispitivanja javnoga mnijenja (na manjem broju ispitanika) po raznim temama pa se tako dotiču i tema privatizacije. Nakon suspenzije dijela članova tada vladajuće stranke Hrvatske demokratske zajednice HDZ-a (1996.), *Globus* radi anketu iz koje je vidljivo da veći dio javnosti ne vjeruje u iskrene namjere vladajuće stranke da se obračuna s kriminalnim elementima u stranci, već njihov potez smatra predizbornim manevrom (61,7 %), a 52,7 % ispitanika smatra da smijenjeni pojedinci neće kazneno odgovarati. Zanimljivo je da manje od polovice ispitanih (48,6 %) vjeruje da kriminal ili malverzacije u privatizaciji mogu vladajuću stranku stajati gubitka izbora, a čak 74,2 % ispitanih smatra kako bi istragu o nezakonitim radnjama trebalo proširiti i na najviše dužnosnike HDZ-a. ³⁵⁶

³⁵³ Kako je Hrvatska opljačkana. *Globus*, 9. lipnja 2000., str. 6–9.

³⁵⁴ 20 recepata iz pretvorbene kuharice: kako ugrabiti poduzeće, a ne završiti u zatvoru!. *Globus*, 4. studenoga 1994., str. 50–51.

³⁵⁵ *Globus*, 4. studenoga 1994., str. 50–51.

³⁵⁶ *Globus*, 15. studenoga 1996., str. 4.

Koliko javnost ima negativno mišljenje o privatizaciji vidljivo je iz *Nacionalove* ankete provedene 1998. godine u kojoj najveći dio javnosti (njih 60,6 %) smatra da bi cjelokupnu privatizaciju trebalo poništiti, a tek njih 3,2 % smatra kako privatizaciju ne treba poništavati, odnosno da je provedena po zakonu. Iz iste ankete saznajemo da čak 63,8 % ispitanika smatra da su bolje živjeli 1990. godine, dok ih samo 14,1 % misli da žive bolje 1998. godine.³⁵⁷

Oboje se tjedne novine, u određenom trenutku, vrlo kritički postavljaju prema vladajućoj stranci ili koaliciji. Kao glavnog krivca za kriminal u privatizaciji optužuje se HDZ, a kao jedan od istaknutijih članaka, u kojem se vlast optužuje da pogoduje tajkunima, može se izdvojiti *Nacionalov* članak kojega prati velika naslovnica „Vlada će sanirati Dubrovačku banku čak milijardom kuna poreznih obveznika“.³⁵⁸ U članku se dr. Franju Tuđmana proziva da nije spreman kazniti odgovorne za tajni ortački ugovor u Dubrovačkoj banci, te se iznosi zaključak: „Kad država odluči uložiti u jednu privatnu banku više od 350 milijuna DEM, jasno je da se događa nešto dramatično“.³⁵⁹ No već u idućem broju *Nacional* pokazuje da događanja oko privatizacije nisu jednostavna, te na naslovnici objavljuje: „Najveći tajkuni ucjenjuju Tuđmana: ne dobiju li nove kredite, otpustit će radnike i izazvati socijalni bunt“.³⁶⁰

Kasnije tjednici optužuje i Račanovu koalicijsku vladu (rane 2000-te) za nedostatak odlučnosti da se pokrenuta revizija privatizacije provede do kraja, odnosno da se ponište privatizacije u kojima su ustanovljene nepravilnosti. Naime, državna je revizija 2002. godine provela istragu u 100 poduzeća, te utvrdila da je u njih 80 pretvorba obavljena nezakonito, no zbog zastare nitko neće biti kažnjen niti će poduzeća biti vraćena državi.³⁶¹ Iako tjednici u prvome desetljeću novoga tisućljeća daju prostora osobama i razmišljanjima koja smatraju da je privatizacija odigrala pozitivnu ulogu u razvoju suvremenog demokratskog hrvatskog društva i da su nezakonite radnje imale zanemariv udio u ukupnoj privatizaciji, načelno tjednici i dalje ostaju pri stavu da je proces privatizacije bio poguban i za hrvatsko gospodarstvo i za društvo u cjelini jer je gospodarstvo uništio, a društvo pauperizirao.

ZAKLJUČAK

Provedenim istraživanjem zaključeno je da su novine (*Vjesnik*, *Večernji list*, *Globus* i *Nacional*) samo dijelom utjecale na kreiranje slike javnosti o procesu pretvorbe i privatizacije. Na percepciju dijela javnosti utjecalo je osobno iskustvo

357 *Nacional*, 8. travnja 1998., str. 8.

358 *Nacional*, 8. travnja 1998.

359 *Nacional*, 8. travnja 1998., str. 2–3.

360 *Nacional*, 15. travnja 1998.

361 Sabor protiv Vlade. Nezakonite pretvorbe iz 1991: više nitko ne može poništiti. *Globus*, 31. svibnja 2002., str. 10–14.

pojedince iz privatizacije te iskustva njihove rodbine i poznanika. No i novine su imale svoju ulogu u kreiranju javnoga mnijenja, međutim, ta se uloga više sastojala od potvrđivanja ranije donesenog mišljenja o privatizaciji nego od kreiranja nove bilo pozitivnije bilo negativnije slike privatizacije. Tako da se može zaključiti da su novine uglavnom samo učvršćivale, odnosno potvrđivale, ranije doneseni sud o privatizaciji.

U prvim godinama pripreme i provedbe privatizacije novine su imale više neutralan, čak i pozitivan stav o privatizaciji, ali nakon prvih iskustava privatizacije mijenjaju odnos prema istoj i uglavnom počinju pisati kritički, potkrepljujući to brojnim aferama koje izlaze na vidjelo. Do kraja 2000-ih zadržao se stav u medijima i javnosti kako je privatizacija bila institucionalizirana legalna pljačka društvene (državne) imovine.